

Střítecký, Jaroslav

Karafiát, Jan (editor)

McLuhan po pětadvaceti letech

In: Střítecký, Jaroslav. *Studie a stati*. 2. Karafiát, Jan (editor). Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2020, pp. 54-58

ISBN 978-80-210-8879-5 (1. sv.); ISBN 978-80-210-9569-4 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142472>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MCLUHAN PO PĚTADVACETI LETECH

Kniha, kterou čtenář právě dočetl, vyšla poprvé v roce 1964 a bývá pokládána za vrchol autorovy tvorby. Marshall McLuhan (1911–1980) měl tehdy za sebou kromě řady studií a esejů o Chestertonovi, E. A. Poeovi, Joyceovi, Tennysonovi, W. Lewisovi, americkém jžanství a odcizující kultuře amerického Severu knihy *Mechanická nevěsta* (*The Mechanical Bride. Folklore of Industrial Man*, 1951) a *Gutenbergova galaxie* (*The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, 1962). Ve druhé polovině šedesátých let se o McLuhanových názorech vášnivě diskutovalo. Muž, jehož dřívějších prací si málokdo povšiml, stal se rázem nejdiskutovanější postavou let šedesátých. Československu se tato diskuse vyhnu-la jen proto, že se zde tehdy diskutovalo ještě vášnivěji o zcela jiných věcech. V Sovětském svazu a v Polsku se však o McLuhanových teoriích diskutovalo se značným zájmem. K nám z toho tehdy pronikly jen úryvky prostřednictvím Světové literatury.

Již v tomto smyslu máme k McLuhanovým podnětům určitý dluh. Nebyly to podněty ledajaké. Rozhýbaly představivost nejen teoretickou a staly se jedním z pří-znaků nadcházející změny myšlenkových vzorců, jimiž si vykládáme a osvojujeme svět. McLuhan nepřekvapoval svými originálními postřehy, dokud se pohybovaly v linii obvyklého kritického pohledu na vyspělou euroamerickou civilizaci. Jakmile se však odvážil otevřeně zformulovat myšlenky zásadně odporující vžitým evolucionistickým představám, které přece jen v skrytu ovládaly většinu kulturně sociologických koncepcí, vzbudil značný rozruch. Rozrušil myslí tvrzením, že po mezihře gutenbergovské, z níž vzešla kultura založená na písmu a vystřídala kulturu slova mluveného a slyšeného, vracíme se právě moderními komunikačními prostředky technickými k pradávným formám společenské organizace neznajícím svébytnou samostatnost jedince.

S tímto úmyslem McLuhan nepochybně svou knihu psal. Již dříve přirovnával situaci technicky zprostředkované masové komunikace a rutinní obsahové analýzy, jak ji pěstovala sociologie, k situaci člověka, který naivně zírá do tváře Medúzy, aniž by pomyslel na to, že k tomu potřebuje zrcadlo reflexe. Medúza, jak známo, byla starověká řecká příšera, jejíž hrůzný zjev usmrtil každého, kdo na ni přímo pohlédl. McLuhan samozřejmě neměl na mysli smrt biologickou, jíž dobře živení Američané i v záplavě masové kultury bez námahy odolávali, nýbrž smrt kulturní, smrt individuality, smrt člověka jako Božího obrazu na Zemi.

Kniha nese znaky americké varianty anglosaské společenskovedné literatury a má spíše charakter eseje než vědeckého stylu odborného. To neznamená, že by tu chyběl smysl pro střízlivé uchopení materiálu, smysl pro reálnou podobu věcí, o něž jde. Chybět nesmí nápad, vtip – a také nechybí. Jsou to zcela jiné znaky, než na jaké jsme ve středoevropské společenskovedné literatuře zvyklí. U nás a u Němců je nejpodstatnější součástí vědeckého textu poznámkový aparát, dovolující nahlédnout do toho, oč je co opřeno, co z čeho upleteno. Má to své výhody, které neradno podceňovat. Přece jen však je v našem kontextu ozdravující setkávat se s přístupem jiným, než kterému jsme přivykli.

Vydáváme základní McLuhanův spis v době, kdy mcLuhanovská diskusní horečka opadla. S nezaslouženě získaným odstupem můžeme střízlivě posoudit váhu jeho přínosu, která sporům nad jednotlivostmi unikala. A tu na prvním místě vyniká teze, že komunikační prostředek sám je poselstvím, že výklad moderních komunikačních prostředků jako pouhých technologií přenosu informací je zcela nepřiměřený. Z nejrůznějších hledisek lze sice namítat, že tato koncepce přeceňuje samostatnost médií a jejich vliv na utváření společenských vztahů. Musíme však uznat oprávněnost McLuhanova prohloubení pohledu na komunikační média, pohledu, který je včleňuje do sociálního života a jeho souvislostí. Co se v šedesátých letech jevílo jako nadsazené, vyvstalo mezitím v podobách výostně praktických. Elektronizace, o níž se i u nás napsalo tolik nadsazeného, ukázala se mezitím jako klíčový problém účinného vpojení nové techniky do života společenského v nejšířším smyslu slova. François Lyotard nás ve své knize *Postmoderní vědění (La condition postmoderne, 1979)* upozornil, že všeobecná dostupnost terminálů nemusí zůstat odlidšťující kletbou, jak nás učili naši populističtí obháji neznásilněné humanity, ale že se může stát technologickou pojistkou proti všem formám totalitární kontroly.

McLuhanova kniha neulpívá na obvyklém nářku nad ničivým vlivem moderních komunikačních prostředků na individualitu, která alespoň ideologicky byla základem moderní občanské společnosti. Neulpívá ovšem ani na nekriticky praktickém přijetí vzniklého stavu. Snaží se věcně upozornit na problémovou rovinu, s níž je nutno vypořádat se tvůrčím způsobem. A tu se neobejdeme bez docenění hloubky konfliktu nejnovějších komunikačních technologií s technologií gutenbergovskou. Uvědomíme-li si, že svou koncepci formuloval McLuhan na počátku let

šedesátých, ještě před komunikační explozí elektronizační, nemůžeme mu upřít cit pro problémy současnosti i nadcházející budoucnosti.

Tím překvapivější je zjištění, z jakých zdrojů svou predikční schopnost McLuhan čerpal. Vyrostl na kanadském Západě, v prostředí povýtce agrárním. S americkým a kanadským agrarismem je spjat konzervativismus mnohem určitější než na evropském kontinentu. Osadnická představitost si po svém dotvářela osvícenskou utopií společnosti, která by svět obhospodařovala jako zahradu.

Takto naladěný mladík dostal se do Cambridge právě v době, kdy staroslavná britská univerzita odložila pod vlivem Russellovým, Moorovým a Wittgensteino-
vým idealistické dějinně filozofické floskule a obrátila se k průzkumu konkrétních logických struktur praktického vědomí coby jazykových her. I. A. Richards zde učil studovat literaturu jako zvláštní případ zacházení se znaky. Podnět dnes pokládáný za novopozitivistický uchopil kanadský katolík Marshall McLuhan nečekaně osobitým způsobem. Zatímco Richardsovi šlo výlučně o gramatiku literární výpovědi, tedy o pevně pozitivněvědnou informaci, pokoušel se McLuhan stejnými výzkumnými postupy upevňovat suverenitu morální vize inspirované teologicky. Setkání s moderní dobou objektivistické vědy připravilo jej na setkání zcela jiného druhu – na setkání s podněty chestertonovskými.

Vybaven prostředky badatelské modernity, začal se na základě zkušenosti víry – v tom jej později srovnávali s Teilhardem de Chardin – zabývat protikladem kultury hlavy a kultury srdce. Je mu samozřejmě možno vytýkat, že si idealizoval raný a vrcholný středověk a že tuto idealizaci přenášel na tradici amerického jižanství. Nutno však mít na mysli, že spíše než o apologii šlo tu o formulování opozice, o sociální a civilizační kritiku prostřednictvím vize kultury, v níž by hlava bez újmy poslouchala srdce a v níž by práce nebyla otrokyní zisku, nýbrž kreativní podobou modlitby.

Po svém návratu na americký kontinent – od roku 1936 působil celé desetiletí jako učitel angličtiny na Katolické univerzitě v St. Louis v USA – McLuhan toto téma z různých stránek rozpracovává. Na kritiku zvětšujících a odlišťujících civilizačních mechanismů vynakládá nejen mnoho soustavné práce, ale též obraznosti. Charakterizuje například rozdíl mezi americkým Jihem a Severem jako rozdíl mezi kulturou spjatou s koněm a kulturou, v níž po koni zbyla pouze koňská síla. Noří se do studia literatury středověké a moderní, upoutávají jej pokusy pikardského reformátora Ramuse (1515) o zredukování aristotelské kategoriální diferenciace na jednodušší, leč dynamicky aplikovatelnou logiku dichotomií, jež by se staly zároveň oporou paměti i zdravého úsudku, stejně intenzivně se však zabývá Poem, Baudelairem, Eliotem, Poundem a Lewisem, autory, s nimiž sdílí odpor k ovládatvé účelovému racionalismu moderní doby. Pozorně čte Burckhardtova žáka Heinricha Wölfflina a jeho pokračovatele Sigfrieda Giediona (*Space, Time and Architecture*, 1944), přednášejícího roku 1941 na Harvardu. Vykládá jejich názory v duchu podnětů osvojených v Cambridge: radikalizuje jejich obrat k formální analýze výtvarného umění, která – nematena rozmanitostí sdělovaných obsahů –

zpřesnila nejen objektivně diferencující hlediska rozpoznávání pravosti a datace, nýbrž otevřela nový vhled do hybných životních procesů.

Odtud získal McLuhan poznatek, že zavedení perspektivy do výtvarného umění bylo komplementárním jevem k občanskému individualismu. V Giedionově stopě vykládá kubismus jako oprávněné rozvrácení monotónně iluzivní renesanční kulisy, založené na perspektivě. Kubismus, jak známo, pokouší se naráz zpřítomnit všechny základní znaky pojednávaného objektu. Nikoli náhodou vznikl ve stejné době jako základní objevy Einsteinovy definující simultaneitu fyzikálně. McLuhan přenesl tato hlediska i na revoluci literární. Zajímají jej autoři zaměřeni na imaginativní diskontinuitu předlogického myšlení. Polyfonické próze Thomase Nashe věnoval svou cambridgeskou disertaci, v textech Joyceových odkryl bezčasovou prezenci, s níž se setkáváme v klasickém tomismu a která je příznačná pro diskontinuitu středověkého umění neznajícího perspektivu. Dílo malíře Maxe Ernsta jej přitahovalo simultánním zvládnutím dvojakosti skutečného, skutečnosti iluzivní a skutečnosti symbolické.

V tom všem spatřoval pilně bádající, ale též spekulující Marshall McLuhan výraz kontinuity s principem sofistickým, který nesmíme nechat podlehnout principu sokratické vychytralosti, sugerující proti celostnosti lidského života vztažené k věčnosti převahu časové prezenze, logických spojů, trojrozměrné prostorovosti a kauzality. Historik filozofie namítne, že konstrukce sofisticko-sokratické polarity, táhnoucí se více než dvoutisíciletím evropských kulturních dějin, je fikce, navíc k sokratismu nespravedlivá. Oprávněná námitka nedotýká se ovšem toho, co a proč se McLuhan pokusil svou konstrukcí vyjádřit. Šlo mu o systematické prozkoumání dynamiky lidských motivací, o prozkoumání způsobů, jimiž jsou skutečné motivace překládány do programů vnímání, myšlení a jednání. Podobně jako v psychoanalýze, i zde se operuje s představou, že část našeho chování je ovládána nevědomím. Výrazy našeho chování a vědomé komunikativní obsahy nelze však pokládat za přímý klíč k utajeným motivům nevědomí. Proto nám nepomůže pouhá obsahová analýza. Je nutno dešifrovat způsob kódování. A podobně jako v psychoanalýze má takové dekódování smysl nejen diagnostický, nýbrž i léčebný: má obnovovat bdělé struktury vědomí, jež by byly schopny rozlišit, co nás rozvíjí a co deformuje.

Obrat Marshalla McLuhana k rozboru masové kultury a jejích komunikačních prostředků znamená proto pouze vtažení nové, výbušně aktuální látky do uvedených problémových souvislostí. Proto se také jeho práce tak nápadně liší od většiny těch, které se před ním i po něm kritikou masové kultury zabývaly. Nevyparouvávají totiž z triviální kultury pouze vzorce chování a hodnot, dle nichž se má publikum řídit, jak to činily například rozборы gangsterských filmů (Robert Warshow, *The Immediate Experience*, 1964) nebo eseje George Orwella o pohlednicích či povídkách v chlapeckých časopisech (*Collected Essays, Journalism and Letters*, Ed. Sonia Brownell Orwell a Ian Angus, 1968), nespokojují se dokonce ani s ob-

nažením kódovacích technik. Vlastním cílem McLuhanova úsilí je prokázání jejich paralelity, ať již se uplatňují v kulturní komunikaci masové, v umění moderním a avantgardním, ve výrobě, dopravě a obchodu. V této myšlence se kruh uzavírá, zkoumání, jež prošlo přísným třibením metodologickým a proniklo množstvím různorodých látek, vrací se k základním otázkám, původně položeným v chatrné podobě konzervativního protestu proti dehumanizačním účinkům zesvětštělé účelové racionality.

Na tomto stupni snadno pochopíme, že náš autor mohl převzít podněty též ze zcela jiné strany, z amerických technologických teorií přísně deterministických, jak je v Chicagu učil Robert Ezra Park. Zprostředkování obstaral kanadský historický ekonom Harold Adams Innis. Zde se McLuhan setkal s tvrzením, že lidský hlas by byl schopen přenášet nekonečné množství informací, nebýt dvou základních omezení: že jeho zvuk se může šířit jen na poměrně krátké vzdálenosti a že se šíří rychleji v čase než v prostoru. Odtud je už jen krůček k rozpoznání, že písmo umožňuje komunikaci na čase i na prostoru nesrovnatelně nezávislejší.

V tomto bodě, stejně jako v úsilí dekodovat způsoby, jimiž nejskutečnější leč zcela nekontrolované motivy vstupují do našich životních her, dostáváme se k bodu, který odkazuje k nové aktualitě McLuhanova impulsu, k aktualitě dozajista nezamýšlené a dosud nediskutované. Směřovala by k textualitě textu, k výkladu textu z něho samého, bez hermeneutické iluze, že text je poselstvím o něčem, co kdesi v mimotextových hlubinách dychtí po tom, abychom se na ně porozumivě podívali. Právě proto, že McLuhanovy teorie vycházejí z jiných než strukturalistických inspirací, zaujmou dnes svým důrazem na problematiku znaku a pochopením, že vztah mezi znakem a označovaným je možno vyložit výlučně rozluštěním interpretačního kódu, a nikoli fantazírováním o jevu a podstatě, o subjektu a objektu a o podobných věcech. Nová aktualita mcluhanovských úvah by se dozajista dotýkala debat o tom, zda jsme již vstoupili do nových a lepších životních pořádků postmoderních, anebo zda máme povinnost proti takové možnosti nadále hájit občanské i kulturní projekty moderny.

Nová aktualita McLuhanova přínosu by se neobešla bez modifikací. V *Grammatologii* Jacquese Derridy (*De la grammatologie*, 1967), věnované rozboru písemnosti naší kultury, se setkáváme s tomismem v podobě výlučně negativní: namísto luštění textu Stvoření, marně a rozporuplně hledaného za soubory jednotlivých výpovědí, je lépe vyrovnat se s veškerou metafyzikou uznáním teze, že se tento text ztratil. Nevede však neostrukturalistická dekonstrukce, ona velkolepá demystifikace jazyka všech ideologií, k závěrům, které se přinejmenším nesentimentálně bojovnou obranou kreativně žité spontaneity podobají varováním, k nimž se nás snažil přivést svérázný novopozitivist a novotomista Marshall McLuhan?